

Emberi méltóság a Tóra és a holokauszt tükrében

KÖVES SLOMÓ

Our conception of human dignity is a value laid down by the constitution, as well as a fundamental premise of humanist thought, which applies to every human being and says: “human dignity is inviolable. Every human being has the right to life and to human dignity.” However, moral thinking based on the Bible grounds this value not in a general consensus, the social contract, that is, but on the divine “image”, or “pattern”: unquestionable, as each individual’s roots in the Transcendent, or respect for God are, by the same token the obligation of basic respect for each individual human being is indisputable.

Considering the sequence of events during the Holocaust—and especially remembering it from a distance of decades—we must concentrate foremost on what lessons this most horrific human tragedy of the twentieth century can teach us.

There are many aspects and layers to the lessons, but approaching the question from the analytical point of view, and seen from the perspective of human dignity, one of the most important lessons is hidden in the mystery of how it could happen that these darkest ideas of human history were born within the stronghold of European civilization and the Enlightenment. Contradicting the unconditional human dignity dictated by the Torah and the Bible, Nazi ideology proclaimed a conditional human dignity. Fanaticizing social Darwinism, they considered the principle of human dignity merely the proviso of the social contract, on which the tables could be turned if social demand for termination of the contract arose. In contrast, the Torah, the Bible, does not trace human existence back to a development from a lower order of existence to one of higher rank through a nature-dictated form of selection, but bases it on the creation by the embodiment of absolute good, the Transcendent. The absolute value of the individual human being created thereby, upon these foundations, cannot either be overturned in the service of interests of any kind, or dissolved on grounds of any qualitative or quantitative calculation.

Much has been said in recent years about the decay of European values, many have gone so far as to call it an identity disorder. The following question arises, among others: In formulating our fundamental values, are we satisfied with a shared, subjective resolve, a temporarily approved social contract, or do we believe that the principles of good and bad, moral and the amoral should be determined on the basis of standards we correlate with the Transcendent?

Az emberi méltóság és az isteni teremtés

Alkotmányos értékünk és egyben a modern humanista gondolkodás egyik alapvetése az emberi méltóság fogalma, amely minden emberre vonatkozik, és kimondja: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz.”¹

Az emberi méltóság a modern liberális demokrácia egyik alapvetése. Valójában azonban az emberi méltóság fogalma jóval a felvilágosodás eszmei vívmányait megelőzve lett civilizációnk alapértéke: az isteni kinyilatkoztatásban, a Bibliában gyökerezik. „És teremtette Isten az embert az ő képmására, Isten képmására teremtette őt”² – tanítja a Tóra, a Biblia, rögtön az ember teremtésének kezdetén.

A Bibliában megfogalmazott „isteni képmás” kifejezés jelentésével számos biblia-kommentár, teológus és filozófus foglalkozott, sok jelentős értelmezési keretet adva és szimbolikus ténymegállapításnak. Az azonban kétségtelen, hogy mindenekelőtt az a központi üzenete az ember isteni képmásra való teremtésének, hogy az egyes ember értékét nem a közmegállapodás, nem egy társadalmi szerződés alapozza meg, hanem az isteni „minta”: az a tény, hogy az egyes ember a Transzcendensben gyökerezik, és amiképp Isten tisztelete megkérdőjelezhetetlen, úgy elvitathatatlan az egyes ember iránti alaptisztelet kötelessége is.

Egyedi teremtés, egyedi felelősség

A Biblia zsidó kommentárjai részletesen elemzik az ember teremtésének történetét, és számos különlegességre hívják fel a figyelmet, különösen a többi teremtett lény teremtéstörténetével összevetve. Így például külön kiemelik, hogy az ember (szemben a többi teremtménnyel) egyedülként teremtett, és csak később, isteni áldásra „szaporodott és sokasodott”.³ Értelmezésük szerint az ennek a tanulsága, hogy az ember elválik a többi teremtménytől, ő Istenhez hasonlóan egyedi, és – az állatokkal ellentétben – Istenhez hasonlóan rendelkezik szabad akaratval, tehát egyedi felelőssége is van. És még azok után is, hogy az emberiség megsokasodott, és „elszórta őket onnan az Örökkévaló az egész föld színére”,⁴ az ember egyedisége és Ádámhoz, az első emberhez hasonlítható egyedi felelőssége megmarad, hiszen „amiként nincs két egyforma orcájú ember, úgy nincs két ember aki megegyezően gondolkodna”.⁵

Az egyedi felelősség tehát egy hétmilliárdos emberiség esetén is adott. Mi sem szimbolizálja ezt jobban, mint hogy magának a kinyilatkoztatásnak, a tízparancsolatnak a megfogalmazásában is egyes szám második személyben szólal meg az égi hang:

1 Magyarország alaptörvénye I. cikk, valamint uo. a Nemzeti hitvallás első passzusa: „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.”

2 1Mózes 1:27.

3 Uo: 28. megfogalmazása.

4 Uo. 11:8.

5 Mindezt lásd Talmud, Szánhedrin 37a.

„Én vagyok az örökkévaló, a *te* Istened”⁶ – annak ellenére, hogy Isten az egész zsidó néphez szól.

A közösséghez tartozás ugyanis soha nem eliminálhatja a személyes felelősség súlyát.

Az emberi méltóság nem csupán kölcsönös tisztelet

Ez az „istenre formázott” személyes felelősség az, ami alapot ad annak is, hogy a zsidó vallás megismételhetetlen és páratlan egyedként tekint az emberiség minden egyes tagjára. Minden egyes embernek különleges egyedi küldetést tulajdonít e világi életében, olyat, amely alapvetően definiálja az egyes ember és a teremtő Isten közötti viszonyt is.

Így aztán a Tóra által megfogalmazott emberi méltóság nem csupán a kölcsönös tisztelet és a „nem teszek neked rosszat, hogy te se árts nekem” elvén nyugszik, hanem a Transzcendensbe vetett hitünk és a Transzcendens által lefektetett, megdönthetetlen erkölcsi értékek talapzatán.

Judaizmus: az élet mindennek fölött

A zsidó vallásban számos olyan gyakorlati jogi területet is találunk, ahol ennek a felfogásnak és megközelítésnek a konkrét alkalmazását is láthatjuk.

A zsidó kánonjog, a *háláchá* alapértéke az élet védelme. Közismert tanítás, hogy a Tóra szigorú törvényeinek betartása csak addig kötelező, amíg nem ütközik az élet veszélyeztetésébe:

Amikor valaki halálosan beteg, és az orvosok szerint gyógyulása egyedül a Tóra bizonyos áthágásával érhető el, akkor követni kell [az orvos tanácsát]. [Élet]veszély esetén, ha szükséges a gyógyuláshoz, a Tóra bármely parancsolata áthágható...⁷

Ha egy bálványimádó halálnak terhe mellett arra kényszerít egy zsidót, hogy szegje meg a Tóra egyik parancsolatát, akkor meg kell szegnie a Tóra parancsolatát, hogy meg ne öljék, mert azt mondja a vers: „Őrizzétek meg törvényeimet és rendeleteimet, melyeket megtesz az ember, hogy éljen általuk.” [Ezek azért adattak, hogy] az ember éljen és ne haljon általuk.⁸

Ugyanakkor három olyan terület van, amelynél még az életünk árán is tartanunk kell magunkat a Tóra előírásaihoz:

Mire vonatkoznak a fentiek? Minden micvára, kivéve a bálványimádásra, a tiltott szexuális kapcsolatokra és a gyilkosságra. Ha azonban e három bűn valamelyikére akarnak kényszeríteni valakit – Tedd meg, különben meghalsz! –, akkor az embernek inkább föl kell áldoznia az életét.

6 2Mózes 20:2.

7 Maimonidész, Misne Torá, A Tóra alapjainak szabályai 5:6.

8 Maimonidész, uo. 5:1.

Az egyes ember élete a másikéval szemben

Mind a három esetre külön-külön forrással és magyarázattal szolgálnak bölcseink. Az élet értékénél azonban egy sokatmondó logikai érvet is említenek: „Honnan tudhatod, hogy a te véred (életed) vörösebb (értékesebb az Örökkévaló számára) az ő vérenél?”⁹ Más szóval, az egyes ember értékét egyikünk sem tudja mérlegesen méricskélteni, az egyes ember értékét nem lehet a másikéval összevetni, és fontossági sorrendet felállítani, hiszen az egyes ember értékét csakis az embert a maga képmására teremtő Isten tudja megítélni, mi aktívan nem dönthetünk egyik vagy másik irányba.

Mennyiségben sem lehet az élet értékét mérni

A fenti értékmegállapítás olyannyira erős a *háláchában*, hogy bizonyos esetekben még az elsődleges emberi logika által diktáltakkal is szembehelyezkedik ennek az elvnek a mentén.

Mi történik például akkor, ha valakit feláldozva többeket menthetünk meg? Világos ugyanis, hogy az egyes ember élete árán nem menthetjük meg a másik egyes embert, de megmenthetünk-e több embert, egy egész közösséget az egyes ember feláldozása révén?

Más szóval: ha az emberi élet minőségi értékét ugyan nem is lehet, de vajon lehet-e az emberi élet értékét mennyiségben mérni? Első nekifutásra talán azt gondolnánk, hogy igen, de a háláchá mégis másképp határoz. Nem:

*Ha azt mondják [egy csoportnak]: „Adjatok ki egyet, hogy megöljük. Ha nem, mindannyitokat megöliünk”, akkor inkább mindannyiuknak meg kell öletniük magukat, mintsem hogy akár egyetlen lelket is feladjanak.*¹⁰

Amikor azt állítjuk, hogy az emberi méltóság és az emberi élet tisztelete az isteni teremtésből vétetik, akkor egyben azt is kinyilvánítjuk, hogy az egyes ember nem rendelkezhet önállóan saját élete-halála felett.¹¹ Ugyanúgy, ahogy tilos más ember életét elvenni, hasonlóan tilos saját halálunkat előidézni. Tilos az öngyilkosság. Azt ugyanis, hogy adott esetben én magam érdemes vagyok-e az életre, vagy megéri-e az életemet folytatnom, nem dönthetem el én, hiszen egyedi teremtésem a Teremtő felé kötelez.

Öngyilkosság egy másik élet megmentéséért

Érdekes módon ez abban a „fordított esetben” is így van, akkor is, amikor a saját életem aktív feláldozásával mentenék meg valakit.

„Ha két ember megy a sivatagban” – említ a Talmud¹² egy teoretikus esetet –, és az egyiknél éppen annyi víz van, hogy egy ember számára elegendő legyen a következő

9 Talmud, Szánhedrin 74a.

10 Maimonidész, uo. 5:5.

11 Maimonidész, Mísne Torá, A testi sértés és ember általi károkozás szabályai 2:2-3.

12 Talmud, Bava möciá 62a.

lakott területig való eljutáshoz, nos, ebben az esetben mi a teendő? Felezzék-e meg a vizet, ezzel mindkettőjük túlélési esélyét megszüntetve? Adja-e át a vizet vándortársának, ezzel saját magát aktívan megölve, és ennek árán a másikat megmentve, vagy használja fel saját maga a vizet?

Hosszas vita és elemzés után a *háláchá* rabbi Ákivá véleményét követi, aki úgy véli, hogy neki magának kell a vizet elfogyasztania. Az az elv ugyanis, hogy nem szabad egyik ember életének elvétele árán a másik embert megmenteni, az a saját életünk esetében is igaz. Az a fent említett érvelés, amely úgy szól, hogy „honnan tudhatod, hogy a te véred (életed) vörösebb (értékesebb az Örökkévaló számára) az ő vérénél”, fordítva is elmondható „Honnan tudhatod, hogy az ő vére (élete) vörösebb (értékesebb az Örökkévaló számára) a te vérednél?”

A rágalom tilalma

Természetesen az emberi méltóság abszolút tisztelete nem csak az emberi élet értékével összefüggő *háláchikus* előírásokban jelenik meg. Számos olyan más előírással is találkozhatunk, amely az alapvető emberi méltóság megsértését tiltja. Ilyen például a pletyka, a rágalmazás, a becsmélés tilalma, amelyek az embert nem fizikailag sértik, hanem lelkiekben okoznak sérelmet.

A rágalmazás és a pletyka tilalma például olyan szigorú a zsidó vallás szerint, hogy az még akkor is tilos, ha az adott személyről mondott információ egyezik a valósággal, de annak a kibeszélése nem egy jogi eljárásban történik. Ezt nevezik *láson hárának*, rossz beszédnek, amely a zsidó vallás tanítása szerint az egyik legsúlyosabb bűn:

*Ne járj rágalmazóként néped között; ne állj veszteg felebarátod vérénél; én vagyok az Örökkévaló.*¹³

*Aki felebarátja után kémkedik és pletykál, az egy tilalmat szeg... nagy bűn ez, amely sokak halálát is okozza. Ezért teszi hozzá a tilalomhoz az Írás rögtön: „ne állj veszteg felebarátod vérénél.”*¹⁴

Tóra vs. szociáldarwinizmus

A holokauszt eseménysorát tanulmányozva – különösen pedig több évtized távlatából emlékezve – elsődlegesen arra kell koncentrálnunk, hogy milyen tanulságai vannak a 20. század leghorrorisztikusabb emberi tragédiájának.

Nagyon sokrétű és többretegű lehet a tanulság. De a fent elemzett szempontból megközelítve, az emberi méltóság alapértékének perspektívájából nézve, megítélésem szerint az egyik legfontosabb tanulság abban a misztériumban rejlik, hogy hogyan vált lehetségessé az európai civilizáció és a felvilágosodás fellegvárában az emberi történelem legsötétebb eszméinek megszületése. Hogyan lehetséges, hogy civilizált emberek tízmilliói magukévá tegyék azt a hitet, miszerint lehet emberek között faji

13 3Mózes 19:16.

14 Maimonidész, Misne Torá, Az emberi viselkedéstan szabályai 7:1.

vagy fejlettségi alapon prioritási sorrendet kialakítani, és ezen értékelés alapján *übermenschekre* és *untermenschekre* osztani, majd ezen felosztás alapján emberek egyes csoportjait szisztematikus kiirtásra ítélni.

A Tóra és a Biblia által diktált feltétel nélküli emberi méltósággal szemben a náci ideológia a feltételes emberi méltóságot hirdette. Megítélésem szerint azért, mert a darwinizmus által hirdetett emberi fejlődéstörténetet továbbvive,¹⁵ a szociáldarwinizmust fanatizálva, az emberi méltóság értékét csupán egy feltételes társadalmi szerződésnek tekintették, amelyet felrúghat az, ha a szerződés megbontására társadalmi igény jelentkezik; megbonthat az, ha az emberi egyedfejlődés szempontjából a természet törvényei azt diktálják, hogy a jobb génállományú nemesebb egyedek legyőzzék a gyengébbeknek és értéktelenebbeknek ítélteteket. Így történhetett meg az a tragédia, hogy a civilizált Európa végül is az emberi civilizáció alapértékeit rúgta fel civilizációs érdekekre vagy – ha úgy tetszik – a *Lebensraumpolitikra* hivatkozva.

Ezzel szemben a Tóra, a Biblia az ember létét nem az alacsonyabb rendűből a magasabb rangúba való fejlődéssel járó, természet által diktált kiválasztódásra vezeti vissza, hanem az abszolút jó megtestesítőjének, a Transzcendensnek a teremtésére alapozza. Ez az alap pedig olyan abszolút értéket teremt az egyedi embernek, amely semmilyen érdekből nem rúgható fel, és nem megbontható semmilyen minőségi vagy mennyiségi mérlegelés alapján.

Erkölcsei alapvetéseink: Európa morális jövője

Az utóbbi években sok szó esett Európa hanyatló értékrendjéről, sokak szerint egyenesen identitászavaráról. Vitát okozott például még évekkel ezelőtt az Európai Unió alapokmányának szövegezése kapcsán, hogy belekerüljön-e az Istenre való hivatkozás vagy a keresztény-zsidó értékekre való utalás.

Megítélésem szerint hetven évvel a holokauszt után talán nincs is ezeknél a kérdéseknél égetőbb dilemma az emberi erkölcs és Európa morális jövője szempontjából. A kérdés ugyanis valójában úgy szól: mire alapozzuk erkölcsi értékrendünket, mire hivatkozva alkotjuk meg alapértékeinket, jogszabályainkat, az emberi együttélés keretrendszerét? Alapértékeink megfogalmazásakor megelégszünk-e egy szubjektív közös elhatározással, egy átmenetileg helyesnek tartott társadalmi szerződéssel, vagy úgy gondoljuk, hogy a jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen fogalmait a Transzcendenshez viszonyított mérce alapján kell meghatároznunk?

15 A terjedelmi keretekre való tekintettel cikkemben kénytelen vagyok az említett ideológiai összefüggésekre némileg leegyszerűsítve hivatkozni, így annak a kifejtésére sincs e helyen mód, hogy a jelenlegi értelmezések szerint Darwin maga nem állította azt, amit még ma is sokan hisznek, hogy a természetben van valamiféle hajtóerő, az evolúció a haladást, a fejlődést jelenti, és célja, hogy egyre tökéletesebb élőlények jöjjenek létre. (Lásd ennek szép összegzését itt: Dr. Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Pécs, 2011, PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Filozófia Doktori Iskola).